

Микола Бандрівський

До проблеми локалізації МЕГАЛЄ ЕККЛЄЗІЯ¹ руських князів у Львові

*«...у Успенія Пречистия Богородица церков
митрополію взявши, вчинили Божім Тілом»
(ЛННБ ім. В. Стефаника. – віділ рукописів. – М. В. 772. –
Арк. 40 зв. – цит. за: Мицько І. 1996. – С. 98, прим. № 4).*

Досліджено питання локалізації МЕГАЛЄ ЕККЛЄЗІЯ - кафедрального храму руських князів. Проаналізовано наявні письмові джерела, підтверджено попередні припущення про існування храму св. Йоана Хрестителя на місці майбутнього домініканського монастиря.

Ключові слова: давньоруський Львів, МЕГАЛЄ ЕККЛЄЗІЯ, кафедральний храм св. Йоана Хрестителя.

Ранній період в історії Львова, на переконання багатьох дослідників, є найменш вивченим. З одного боку – через незначну кількість писемних джерел, які дійшли з того часу, з іншого – через незначні обсяги археологічних досліджень, які іноді нелегко проводити в щільно заселених житлових кварталах колишнього середмістя.

Однією з проблем, для вирішення якої залучено як писемні, так і археологічні джерела, є проблема локалізації на теренах сучасної забудови, основного церковного осідку руських князів. Причому мовиться тут не про достатньо давно відомі і непогано вивчені давньоруські храми, які розташовані на передмісті, а власне про територію в межах оборонних мурів в найбільш ранній період історії нашого міста.

Як відомо, однією з найбільш важливих дат в історії Львова є 1272 рік, коли місто стало столицею Галицько-Волинської держави. Більше того, в іспаномовному географічному трактаті 1300–1306 р. «Книзі знань...»² згадано Львівське королівство (Regno de Leon), «...в якому є 5 великих міст. Перше називається Львів, друге – Київ, інше – Володимир, інше – Пінськ, інше – Сівер». З цього джерела виходило, що «...королівство Львівське межує з країною Романією і з королівством Алеманія, а король того Львова має зелений прапор з червоним хрестом»³. Крім того, на поптулані Анджеліно Дульцера

(1339 р.) Львів позначений як столиця держави Романовичів. З цих та інших джерел дослідники вже здавна зробили висновок, що наприкінці XIII – на початку XIV ст. Руське князівство з центром у Львові перебувало на вершині своєї могутності⁴.

Звідси постає закономірне питання: якщо Львів вже на той час був стольним градом, то де, в такому випадку, в ньому знаходився кафедральний храм з осідком єпископа або ж митрополита, як це було притаманно багатьом столицям середньовічних князівств? Адже історія ще не знає випадку, щоби правлячі династії розміщували найголовніший храм князівства та церковний осередок при ньому десь інде, а не в місті свого перебування. В щоденнику гданського німця Мартина Груневега (1562–1618 рр.), який 20 років прожив у Львові і, вступивши тут до домініканського ордену, довгий час завідував його архівом, є згадка про те, що *«...в тому місці – де отці домініканці збудували свій монастир – стояв раніше храм руський, який князь передав ченцям, аби добудували до нього монастир, про це ще і тепер можна прочитати в привілеях монастиря, які раніше були під моїм ключем... Довжина тамтого ранішого руського храму була однаковою з презбітерієм готичної святині»*⁵.

Важливе роз'яснення щодо ченців, яким руський князь передав церкву, знаходяться у матеріалах судового процесу 1519–1762 рр. між львівськими домініканцями і вірменською громадою та містом. В судових документах процесу є згадки про те, що ще до побудови домініканського костелу Божого Тіла і при ньому монастиря, на цьому місці заходилися ченці-василіани («Loko S.Basilii Monachorum...»)⁶. Відомо, що в доунійний період терміном «орден отців-Василіан» («Ordo S.Basilii») латиномовні джерела називали виключно ченців східного, тобто православного, обряду⁷.

Залучення пам'яток, які в даній проблемі не фігурували. В праці над цією темою було звернено увагу на два письмових джерела, які в розглядуваному контексті – в пошуках місцезнаходження *res sacra* княжого періоду – як видається, ще не були використані. Перше джерело – початок напису грецькою мовою вміщений на мармуровій таблиці над порталом вхідних дверей до Балабанівської церковці на подвір'ї церкви Успення Пресвятої Богородиці:

«ВІДНОВЛЕНА БУЛА БОЖА І НАЙПИШНІША ЦЕРКВА ПОВНІСТЮ ВІД ФУНДАМЕНТІВ З МІЦНОГО ТВЕРДОГО Й МАСИВНОГО КАМЕНЮ НАШОЇ НАЙСВЯТІШОЇ БОГОРОДИЦІ. ВОНА СТАЛА БІЛЯ НАЙБІЛЬШОЇ РУСЬКОЇ ЦЕРКВИ Й У ЖИВОМУ МІСЦІ ЗАВДЯКИ

НАЙШАНОВАНІШОМУ ВЕЛЬМОЖНОМУ ПАНОВІ ОЛЕКСІЄВИ, ЗВАНОМУ ПАЛАПАНОМ З ЯНІНИ, ЯКИЙ ПОКРИВ УСІ ВИДАТКИ НА НЕЇ ДЛЯ СПАСІННЯ [СВОЄЇ] ДУШІ ТА СВОЇХ РОДИЧИВ...»⁸.

З цього фрагменту напису можемо зробити висновок, що відновлена на цьому місці Богородична церква (попередниця якої на цьому місці названа «найпишнішою») стояла біля «найбільшої руської церкви» (грецькою МЕГАЛЄ ЕККЛЄЗІА). Поруч розташована Успенська церква цією МЕГАЛЄ ЕККЛЄЗІА бути не могла, оскільки і на той час не була найбільшою (Святоюрська катедра перевищувала її і по величині, і по убранству). А, головне, Успенська церква ніколи за всю свою історію не служила кафедральним храмом і не була осідком єпископів. Більше того, в XVII ст., коли посвятна таблиця була створена, Успенський храм сприймали як дочірню церкву Святоонофрієвського монастиря.

Д. Зубрицький, який один з перших зацікавився згаданим вище грецьким текстом на таблиці, не маючи змоги самостійно розібратися в проблемі посвят⁹, звернувся зі своїми міркуваннями, як він сам пише, до отця-каноніка, професора Львівського університету Венедикта Левицького, який вказав, що «...термін «біля» – тобто на деякій відстані від руської церкви, не поєднана з нею, не примурована, як є тепер. У тексті «...стала біля найбільшої руської церкви» спеціально підкреслено «найбільшої», щоб не думали, що йдеться про нинішню церковцю або каплицю, збудовану біля теперішньої великої, а також дає зрозуміти, що давніше русини в самому місті Львові мали більше, ніж одну церкву, не рахуючи передмість. Стиль мовлення, – продовжує Д.Зубрицький, і писання грецькою, руською і російською мовами щодо терміна «МЕГАЛЄ ЕККЛЄЗІА» – велика церква – завжди означає патріаршу, владичу, кафедральну чи архикафедральну церкву (Зубрицький, 2011. – С. 180).

Друге джерело, яке було залучене до розглядуваного дослідження, представляє собою віднайдене І. З. Мицьком свідчення про те, що львів'яни ще у 20-х рр. XVII ст. пам'ятали, що неподалік Успенського храму була свого часу церква, яку забрали монахи-домініканці: «...у Успенія Пречистія Богородица церков митрополію взявши, вчинили Божім Тілом» (ЛННБ ім.В.Стефаніка. – віділ рукописів. – М.В.772. – Арк.40 зв. – цит. за: Мицько І. 1996. –С. 98, прим. № 4)¹⁰.

Зіставивши ці два, незалежні одне від одного джерела: 1 –

початок тексту на мармуровій таблиці 1671 р (про МЕГАЛЕ ЕККЛЕЗІА – велику церкву – яка колись знаходилась неподалік сьогоднішнього розташування Балабанівської церковці) та 2 – письмової згадки 20-х рр. XVII ст. про руський митрополичий храм (який знаходився неподалік церкви Успення Пресвятої Богородиці і був відібраний отцями-домініканцями), було висловлено припущення, що ця інформація підтверджує латиномовні джерела та згадки в літературі про існування у вказаному місці – на території пізнішого домініканського монастиря – у давньоруські часи кафедрального православного храму. Припускаємо, що саме про нього й мовиться в грецькому написі на таблиці над вхідним порталом до Балабанівської церковці. Судячи з окреслення згаданим вище грецьким терміном статусу і важливості цього давньоруського храму, є всі підстави зіставляти його з єпископською або, навіть (в якийсь час), митрополичою кафедрою¹¹. А оскільки в латиномовній літературі з цього питання існує чітка «прив'язка» давньоруської церкви саме до місця майбутнього домініканського монастиря, то, в такому разі, знаходиться ця МЕГАЛЕ ЕККЛЕЗІА мусіла на території, на якій невдовзі згаданий монастир постав.

Долаючи хибні припущення історіографічної традиції (до питання «палацових марень» на місці майбутнього домініканського монастиря). Чому ми так настоюємо на тому, що перед спорудженням домініканського монастиря на цьому місці не було жодного світського об'єкту: ні палацу, ні замку? Тому, що опрацьовані на сьогодні матеріали свідчать, що від самих початків освоєння містом цієї території на цьому місці був освячений духовний осередок тогочасного релігійного життя Львова і князівства в цілому – кафедральний храм, можливо, навіть з єпископським чи навіть митрополичим (що допускав свого часу Я.Дашкевич) осідком при ньому, а згодом – Святойоанівський¹² православний монастир отців-Василіян. Саме звідси, припускаємо, відбувалося керування усіма церквами Галицько-Волинського князівства приблизно з останньої чверті XIII – поч. XIV ст. Вигадки ж про нібито існування на місці майбутнього домініканського монастиря княжого палацу чи замку беруть початок, напевне, із сфальсифікованої у XVII–XVIII ст. (за визначенням О. Купчинського, І. З. Мицька та ін.) грамоти князя Лева I від 5 серпня 1270 р., в якій мовиться про «...призамкову королівську каплицю св. Йоана Хрестителя». Ні замок, ні палац на

місці майбутнього домініканського монастиря стояти не могли, принаймні, з наступних трьох причин.

По-перше, палац, як місце постійного перебування вінченосних осіб, архіву, коштовностей, зрештою, скарбниці (чи й монетного двору) та ін. – мусів передбачати потужну систему фортифікаційних споруд, які б технічно відповідали досягненням оборонної науки того часу і які не могли залишитися «непоміченими» в письмових джерелах та усній традиції. Натомість, на розглядуваній земельній ділянці розгорнути спорудження навіть незначних (за тогочасними уявленнями) оборонних укріплень довкола палацу, за браком місця, просто не було де.

По-друге, навіть теоретичне розміщення палацу на місці майбутнього домініканського монастиря є доволі проблематичним через те, що: 1) надто мала територія як для княжої резиденції; 2) невідгідне розташування в середмісті (поруч з гамірною ринковою площею, в оточенні щільної зусібіч забудови, що, у випадку частих у той час пожеж, унеможлиблювало безпеку як княжої родини, воеводи, бояр, вельмож, дипломатичних представників, так і архіву, скарбниці і т.п.). В розглядуваний період, з огляду на вище перелічені чинники, загальноприйнятими були вимоги певного дистанціювання палацових споруд від ремісничих кварталів і міського шуму; 3) врешті у Львові на той час вже існували для потреб князя і управління князівством два потужно укріплені Високий і Низький Замки з кількоповерховими палацовими приміщеннями всередині оборонних стін, тому об'єктивної потреби в існуванні ще одного – третього палацу просто не було.

По-третє, «невідгідність» території майбутнього домініканського монастиря під розміщення тут княжого палацу продиктована також тим, що на окресленій невеликій за площею ділянці виникли б реальні проблеми з розміщенням допоміжних підрозділів, які забезпечували нормальне функціонування будь-якого замку чи палацу, наприклад, казарми для охорони, військової дружини, резиденції воеводи, конюшні, врешті апартаменти для дипломатичного персоналу, фіскальні служби, архіви, монетний двір та ін. Всі ці та інші підрозділи управління державою мусили мати стаціонарні осідки, а окремі з них – й широку площу (як от: казарми, а конюшні ще й вихід до води). Всім цим вимогам чудово відповідало знаходження неподалік розташованого Низького Замку.

Тому ми припускаємо, що вже від найбільш ранніх часів територія

майбутнього домініканського монастиря з прилеглою частиною Ставропігійського кварталу (Plateae Ruthenicae пізніших джерел) була виокремлена нашими князями із структури Середмістя виключно під церковний осідок – резиденцію щонайменше єпископа з великим центральним храмом з Святоюанівською посвятою, двома каплицями (св.євангелиста Луки і св.ап.Петра і Павла), а, можливо, й церковцями поблизу.

Локалізація давньоруського храму на території майбутнього домініканського монастиря: традиційні судження і новітнє бачення.

Сьогодні переважна більшість дослідників не ставить під сумнів повідомлення Мартина Груневега про розташування православної церкви на місці майбутнього домініканського монастиря у Львові. Цей чернець, двадцять років проживши у Львові і будучи до того архіваріусом львівських домініканців (тобто черпав свої знання в основному з документів, які, як він пише, «...були під моїм ключем»), знався на подібних речах, мабуть, краще за інших. Але, коли нині постає питання, в якому ж конкретному місці стояв той давньоруський храм, про який згадує Мартин Груневег, то місце для нього завжди чомусь шукають виключно на периферії існуючих тут споруд домініканського монастиря¹³.

Зважаючи на такі дві обставини: 1) на те, що давньоруський презбітерій з посвятою на св. ап. Петра і Павла, який стояв на місці домініканського костелу, ніколи не називали церквою (що могло бути лише в тому випадку, якщо поруч нього стояв справжній давньоруський храм); 2) та на те, що Львів з 1272 року, будучи столицею Галицько-Волинської держави, мусів мати кафедральний храм (який би одночасно служив і осідком церковної влади), було зроблено припущення, що слід вести мову не про чергову церковцю княжого періоду, яка б «тулилася» десь на задвірках території пізнішого домініканського монастиря, а про велику, за розмірами, святиню, яка б своїм виглядом демонструвала могутність держави і вірність її володаря (князя Лева та його наступників) Східним церковним традиціям. Можливо, цей давньоруський храм на місці пізнішого домініканського монастиря належав до найбільш поширеного візантійського типу церков і був: триапсидним, чотири- або шестистовпним (адже мова йде про головний храм Галицько-Волинського князівства), хрещато-баневого типу, одноверхий. Пізніше, за словами Мартина Груневега, до храму, за наказом руського князя, було добудовано монастир (як доповнюють інші

письмові джерела – руських ченців-Василіан).

Іншими словами, вже на теоретичному рівні можна було припустити, що та – масштабна, за своїми розмірами, святиня мала б займати значну площу ділянки, на якій згодом постав домініканський монастир. В правильності обраного напрямку досліджень обнадіювало повідомлення Мартина Груневега про те, що той княжий «руський храм» знаходився не на місці існуючого в його час домініканського костелу Божого Тіла, а власне на території прилягаючого до нього домініканського монастиря.

Найперше в контексті розглядуваної проблеми увагу привернули дві обставини. Перша – нехарактерна форма готичної галереї великого клавструму (внутрішній монастирський дворик) в домініканському монастирі: він не квадратної (як того вимагали типові проекти даного виду споруд)¹⁴, а прямокутної в плані форми. Про те, що цей готичний клавструм, за попереднім задумом, мав би бути квадратним, свідчить його план в щоденнику М.Груневега, де всі чотири його сторони однакові за розмірами. Однак, де-факто, маємо справу зі зміненим проектом: з якихось причин домініканському клавструму надали видовженої (причому вдовж осі схід-захід) форми.

І друга обставина. По обидва боки згаданого клавструму на плані Мартина Груневега бачимо залишки колонад (умовно їх називатимемо «північною» і «південною»). Причому обидві так само витягнуті вздовж осі схід-захід. Для інформації: від «північної» колонади до сьогоднішнього дня збереглося 8 окремо стоячих білокам'яних восьмигранних стовпів-опор (ще один – дев'ятий, такий же, мабуть, стовп, зображений Мартином Груневегом в центрі дуже видовженого приміщення рефектажу (їдальні). Цьому «центральносиметричному відкритому атріуму» (за попереднім визначенням Ю. Лукомського і В. Бевза), а, скоріш за все, частині каплиці, присвячена окрема розвідка в цьому збірнику (див. статтю М. Бандрівського). «Південна» колонада на згаданому плані зображена у вигляді восьми стовпів, які розміщені в один ряд у чотирьох парах і теж в напрямку схід-захід. Вони розмежовували наві готичного надзвичайно видовженого- до 50 м костелу, що потребує свого пояснення¹⁵. Обидві колонади, розташовані на відстані близько 30 м одна від одної, були розміщені з протилежних сторін готичної галереї великого клавструму і, судячи з усього, представляли собою окремі частини одного великого об'єкту, який

стояв на цьому місці перед спорудженням домініканського монастиря.

Ці та інші особливості у розташуванні та метражі названих вище об'єктів дали підстави припустити, що зміна форми внутрішнього дворика – клавструму, у домініканському монастирі (його ніби «стиснули» з боків) могла бути продиктована намаганням повторно використати існуючі тут фундаменти від ранішої, за часом, споруди. Це могли бути кам'яні основи від потужних стовпів-опор центральної нави раніше існуючого тут давньоруського храму. Натомість, фундаменти, на які спирались стіни бічних нав, могли бути використані домініканцями для виведення зовнішніх поздовжніх стін готичної галереї. Цікавим виявився і той факт, що згадані «північна» і «південна» колонади розташовані напрочуд симетрично відносно поздовжньої осі внутрішнього дворика у домініканському монастирі. Це наводить на припущення про входження згаданих колонад і центральної частини (як припускаємо, давньоруського храму) до одного сакрального монументального комплексу, який передував спорудженню на цьому місці домініканського монастиря з костелом. В літературі вже висловлено спостереження щодо дещо дивного і нетипового, як для тогочасних костелів, плану найбільш раннього домініканського храму. Р.Могитич нещодавно спеціально звернув увагу на «...доволі незвичну структуру двонавової споруди із рядом опор посередині залу»¹⁶.

На даний час в експозиції відділу «Православ'я» Львівського музею історії релігії та в двох менших приміщеннях, які примикають до нього із західної сторони (згадана «північна» колонада) відомо вісім згаданих вище низьких масивних несучих восьмигранних в перерізі білокам'яних колон, шість з яких на більшу половину свого об'єму є обмуровані стінами монастирського готичного кружганку кінця XIV – поч.XV ст.¹⁷ Колони споруджені, в основному, зі старанно опрацьованих білокам'яних блоків. Вгорі завершуються такими ж білокам'яними капітелями, які на краях прикрашені паском делікатно нанесеного (в ледь виступаючому рельєфі) пластичного декору, який відомий під назвою «воляче око» (детальніше див.другу статтю автора в цьому збірнику). В літературі, з приводу описуваних восьмигранних колон, висловлено здогад, що вони представляють собою «атріум»¹⁸, під яким, як правило, розуміють «...оточений галереями двір, розміщений перед або поруч з християнською церквою в добу Раннього і Зрілого середньовіччя. Слугував для

врочистого виходу єпископа до великої кількості людей, що збиралися під час релігійних свят» (www.uk/wikipedia.org).

Восени 2012 року проведено архітектурні обміри¹⁹ усіх восьми стовпів-опор «північної» колонади, які розташовані у великому, прямокутному в плані, залі²⁰. Останній видовжений вздовж осі схід-захід, є трипролітним у поздовжньому і двопролітним у поперечному вимірах. Зал перекритий хрестовим склепінням. Обстежено чотири вільно стоячі восьмигранні білокам'яні стовпи, оздоблені декором, та відповідні до них пари півстовпів з тригранними торцями (див. Заклучення та обмірні креслення Ю. Лукомського і В. Бевза). Між цими опорними конструкціями утворені шість квадратних полів, що перекриті системою перпендикулярних півциркульних склепінь з однаковим кроком. Простежено також замувану трипролітну аркаду на двох середніх восьмигранних білокам'яних стовпах і двох пілонах. Викреслені, за отриманими обмірами, плани показали, що маємо справу з частиною центральносиметричного об'єкту²¹, який міг існувати на цьому місці ще до часу спорудження готичного домініканського монастиря.

Проблема посвяти найдавнішого храму на місці пізнішого домініканського монастиря та про одну з ймовірних причин закладення Святоїоанівського храму на Старому Ринку у Львові

На сьогоднішній день ситуація із датуванням Святоїоанівського храму на Старому Ринку у Львові виглядає в такий спосіб: писемні пам'ятки пізнішого часу (а, радше, історіографічна традиція) відносять появу Святоїоанівського храму у Львові до 1234, 1250, 1270 та інших років²², в той час, як дані архітектурних обстежень в храмі св. Йоана Хрестителя на Старому Ринку виявили в ньому готичне в'язання цегляної кладки, обв'язку кутів стін білим каменем, стрільчасті вікна та ін., які є характерними для пізнішого часу – другої половини XIV ст. (За В. Вуйциком: 1371 р.²³; за І. З. Мицьком: 1360 р.²⁴; за К. Присяжним – XV ст. (усне повідомлення). Намагання окремих дослідників віднести час побудови храму св. Йоана Хрестителя на Старому Ринку до часу правління князя Романа Мстиславича, тобто до 1199–1205 рр.²⁵, не знайшло підтримки ні в архітекторів, ні в археологів.

Тут пропонуємо інший варіант розв'язання проблеми, а саме: припускаємо, що тут слід вести мову не про один, а про два Святоїоанівські храми, один – раніший кафедральний руських князів (на місці майбутнього домініканського монастиря), другий –

пізніший (на Старому Ринку).

Однією з причин засумніватись, що мова в найбільш ранніх писемних документах йде про один і той самий храм св. Йоана Хрестителя, стала згадка в одній з пергаментних грамот 1371 р. руського старости Йоана Кміта, який подарував Святоюанівському храму і монастирю при ньому село Годовицю біля Львова²⁶. Виникло припущення, що в цьому документі йдеться, мабуть, не про храм св. Йоана Хрестителя на Старому Ринку, при якому ніколи не було монастиря (а лише Святоюанівський вірменський деканат навколо однойменної святині, і то – з початку XV ст.), а про якусь іншу – під такою самою посвятою, культову споруду. Зрештою, виникало питання, чому в згаданому документі високого рангу урядовець – руський православний староста надає неправославному храмові (адже йдеться нібито про вірмен-католиків) ціле село під Львовом? Звідси було зроблено припущення, що найімовірніше в зацитованому документі 1371 року може мовитися про інший храм з такою самою посвятою, але – більш ранній і в іншому місці.

Таким храмом, як припускаємо, могла бути МЕГАЛЄ ЕККЛЄЗІА руських князів – кафедральний храм св. Йоана Хрестителя, який, судячи з наявних на нині матеріалів, знаходився на місці пізнішого домініканського монастиря і при якому, власне, й був монастир ченців-Василіян (про існування саме в цьому місці «руської церкви» писав у своєму щоденнику завідувач архіву домініканського ордену у Львові чернець Мартин Груневег, а про закладення при цій «руській церкві» у 1297 році монастиря чернців-Василіян свідчать матеріали судового процесу 1519–1762 рр. між домініканцями і вірменською громадою та містом)²⁷. Зрештою, про Святоюанівський василіанський монастир на місці пізнішого домініканського монастиря писав свого часу крилошанин греко-католицької капітули о. Антін Петрушевич²⁸.

Особливо важливою для з'ясування порушеної проблеми вважаємо грамоту від 1375 року, якою князь Володислав Опольський передав храм св. Йоана Хрестителя, що був розташований перед воротами Львова (можливо, ворота на Волинський шлях навпроти початку сьогоднішньої вул. Лисенка), київському вірменському єпископу Якову і його ченцям. Разом з будівлями вірменам тоді передали також земельну ділянку, дворище, дорогу (вул. Вірменську-?), яка вела до (Низького-?) замку²⁹. Цей акт передачі був здійснений в присутності свідків: Ходька Бібельського, Ходька Лойовича, суддів Петра Бруня, Васька Волчковича, Гліба Шил-

ковича, складений писарем Симоном з Руськова³⁰. Якщо мова в згаданому документі йде все-таки про давньоруський (як припускаємо – кафедральний) храм св.Йоана Хрестителя на місці майбутнього домініканського монастиря, то цей акт передачі великої православної святині вірменам міг бути здійснений лише за умови, що львівські русини на той час вже собі побудували або невдовзі закінчать будувати новий кафедральний храм. А в часі це якраз співпадає із спорудженням на Святоюрській горі першого мурованого Святоюрського кафедрального храму (1363 р.) з монастирем при ньому³¹. Отже, можемо припустити, що із втратою в середині XIV ст. руськими князями у Львові незалежності і, як наслідок – посилення тенденцій до витіснення усього руського із львівського Середмістя на периферію, не стало вже тої сили, яка б стала в обороні давньоруського кафедрального храму. Звичайно, тут не місце відстежувати усі нюанси (в т.ч. фінансового й «дарчого» порядку), які, в кінцевому рахунку, призвели до передачі князем Володиславом Опольським усіх прав на давньоруську *res sacra* вірменському єпископу Якову і його ченцям.

Тут, правда, виникає спокуса припустити, що й у справі майже одночасового будівництва двох кафедральних храмів у Львові – руського і вірменського – в яких був задіяний один і той самий архітектор Доре (Дорінг), могла бути задіяна свого роду «прихована складова». Остання могла полягати у завуальованій компенсації русинам, якщо ті вступляться зі своїм кафедральним храмом із Середмістя десь на край міста, за міські мури. За це русинам могло бути обіцяно і фахового архітектора з європейською освітою для спорудження нової, але вже – Святоюрської катедри, і проплату видатків на будівельні матеріали для її возведення тощо. Хоча це виглядає зараз не більше, як припущення, однак, воно містить у собі, щонайменше, два важливих моменти, які чомусь співпадають у часі: 1) передача давньоруського кафедрального храму на місці майбутнього домініканського монастиря вірменському єпископу Якову та його ченцям; 2) майже одночасне спорудження за проектом одного архітектора двох кафедральних храмів для русинів і вірмен. Тому припускаємо, що обидва цих моменти на якомусь етапі були взаємопов'язані і могли бути частинами одної проблеми.

Подальші події розгортались таким чином, що вірменська спільнота, отримавши від князя Володислава Опольського давньоруський кафедральний храм св. Йоана Хрестителя з василіанським мона-

стирем при ньому, була змушена, приблизно через півтора десятиліття, піти тим самим шляхом, що й русини пару десятиліть перед тим, а саме: в обмін на певні преференції вірмени перед 1391 р. відступили згаданий колишній давньоруський Святойоанівський храм з монастирем новоприбулому до Львова монашому згромадженню ордену братів-проповідників (яких з XV ст. почали називати домініканцями) для побудови на цьому місці свого костелу і монастиря. Перед фактичним зруйнуванням домініканськими будівничими давньоруського Святойоанівського храму вірменська громада перенесла, як припускаємо, посвяту останнього на новобудовану ними святиню на Старому Ринку, забезпечивши в такий спосіб загальноприйняту в церковному храмобудівництві традицію: продовження існування того самого храму (мається на увазі – під тою ж посвятою) на новому місці. Тому з канонічної точки зору сьогоднішній храм св.Йоана Хрестителя має цілком законні підстави вважати себе спадкоємцем одного з найвеличніших храмів давньоруського Львова. З огляду на те численні свідчення у старій літературі про зв'язок храму св.Йоана Хрестителя на Старому Ринку з княжною Констанцією, князем Левом і, що не менш важливо, з дуже ранніми (як для Львова) датами: 1234, 1250, 1270 та ін. – Widman, 1869. – S. 32–48; Janusz, 1928. – S. 9–13; Кос, 1994. – С. 75), з церковно-історичного боку є цілком обґрунтовані і правомірні, оскільки вказують на тяглість посвятної традиції ще з княжих часів. Однак зі світської, нецерковної точки зору мова йде, все ж таки, про два різні муровані Святойоанівські храми, які знаходились у різних місцях і використовувались у різний час: найдавніший з них (на місці майбутнього домініканського монастиря) приблизно з 1270 р. до останньої чверті XIV ст., а більш пізній (на Старому Ринку) – з кінця XIV ст. до сьогоднішнього дня.

¹ «МЕГАЛЕ ЕККЛЄЗІЯ – велика церква – завжди означає патріаршу, владичу, кафедральну чи архикафедральну церкву» – цит.за: о. В. Левицький. Примітки...// Зубрицький Д. Хроніка Ставропігійського братства. – Львів, 2010. – С. 180.

² До нашого часу цей твір дійшов у трьох списках останньої чверті XV ст. Фрагмент, присвячений Львівському королівству, переклав Павло Грицак українською мовою 1952 р. (переклад опублікований в українській газеті «Християнський голос» (Мюнхен) (www.wikipedia.org).

³ Київ належав Романовичам, в даному випадку князю Леву-Онуфрію вже у 1290 р. Свого часу М. Грушевський, ще не маючи процитованої «Книги

знань...», припускав, що влада галицько-волинського князя могла поширюватися на Київ і Сівер приблизно наприкінці XIII – на початку XIV ст. Пізніше, за свідченням Я. Книша, до цієї думки приєдналися Ставинський і О. Русина, які також не користувалися цим документом (Книш Я. Львівське королівство // Ратуша. – Львів, 2003. – № 129. – С.10; Його ж: Держава Романовичів за короля Юрія і виникнення Галицької митрополії/ / Княжа доба: історія і культура (в друці); Ісаєвич Я. До історії титулатури володарів у Східній Європі // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2008. – С. 20. Згадана в тексті «Романія» – це одна з назв Візантійської імперії, з якою Галицько-Волинська держава межувала в Подунав'ї. Інша вжита назва – «Алеманія» означала німецькі князівства, в даному випадку, на думку Я.Книша, йдеться про володіння Тевтонського ордену.

⁴ Про те, що Львів (ще до часу першої письмової згадки про місто) вже був значним міським центром, свідчить Тверський літопис, в якому під 1241 р. записано, що під час походу хана Батия «на угри» його перестрів угорський король Бела біля «Солоной реке», на якій стоять «грады велиньские: Изборско, Львов великий, Велинь» (ПСРЛ. – Т. 15. Рогожский летописец. Тверский сборник. – М., 1963. – С. 375; Паславський І. Хто і коли заснував Львів. – Львів, 2010.– С. 17. Критика згаданої дати див.: Книш Я. Звістка про Львів у Тверському літописі під 6749 (1241) р. // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2008. – Вип.2. – С. 133–136.

⁵ Biblioteka Polskiej Akademii Nauk.-Gdansk, Rpks L.P.1300. – S. 1349–1352; Walczak R. Pamietniki Marcina Grunewega// Studia Zrodloznawcze. – Warszawa/Poznan, 1960. – Т. V. – S. 57–77; Ісаєвич Я. Альтана посеред Раю: Львів у 1582–1602 рр. // Львів, історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 31. Звертаємо увагу, що Мартин Груневег пише про ранішу за часом руську церкву не на місці домініканського костелу, а саме на місці домініканського монастиря. Отже, йшлося, мабуть, про доволі таки величаву культову давньоруську споруду, яка займала площу не майбутнього костелу (або не лише її), але й прилеглу до неї територію пізнішого домініканського монастиря.

Про те, що на місці пізнішого костелу Божого Тіла з домініканським монастирем знаходився замок руських князів і каплиця отців-Василіан з посвятою на св. Йоана Хрестителя, писав В. Жилия (Zyla Wl. Kosciol I klasztor Dominikanow we Lwowie. – Lwow, 1923. – S. 1). В наш час розміщення терему князя Лева I на місці пізнішого домініканського монастиря вбачає і дехто з львівських дослідників (Могитич Р. Архітектура і містобудування доби середньовіччя (XIII – початку XVI ст.) // Архітектура Львова: час і стилі. – Львів, 2008. – С. 73; Його ж, 1994. – С. 227, 282–288; 1994. – С. 227, 282–288).

⁶ Swietochowski R. Na marginesie artykulu F.Markowskiego Gotycki klasztor dominikanow we Lwowie w switle rekopisu z XVI wieku // Kwartalnik Architektury I Urbanistyki. – 1969. – Т. XIV – S. 90, n.29.

⁷ о.Підручний П. Початки Василіанського чину і Берестейська унія // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті. Матеріали Четвертих «Берестейських читань». – Львів, Луцьк, Київ, 2-6 жовтня 1995 р. – Львів, 1997. – С. 78–124; Хмільовський М. Про початки монастиря

братів-проповідників у Львові або про руську церкву апостолів Петра і Павла // Історія релігій в Україні. – Львів, 2009. – С. 644. Висловлюю глибоку подяку М. А. Хмільовському за допомогу в опрацюванні матеріалу з даного питання.

- ⁸ Зубрицький Д. Хроніка Ставропігійського братства. – Львів, 2010. – С. 180.
- ⁹ Зі змісту грецького напису на таблиці над порталом вхідних дверей до т. зв. Трисвятительської каплиці виходить, що ніякого стосунку до прослави Трьох Святителів розглядувана культова споруда не має. Натомість, має безпосередню причетність до пошанування Пресвятої Богородиці. Цікавим є припущення Із.Шараневича, який у свій час аналізував згаданий грецький напис, що «...сусідня (з Балабанівською. – М. Б.) церква мала колись інший титул; відновлювана каплиця призначалася во ім'я Пресвятої Діви і що церква Пресвятої Богородиці не на нинішньому місці, а де-небудь інше побудована» (Шараневич Із. Історическій очерк о Ставропігійской церкви Успенія Пр. Богородици во Львове // Юбилейное издание в пам'ять 300-летия основания Ставропігійского братства. – Львов, 1886. – Т. 1. – XX. – С. 6). Натомість, справжня Трисвятительська церковця/каплиця знаходилась, мабуть, у просторому приміщенні нижнього ярусу вежі-дзвіниці Корнякта, яке зараз використовують під захристію. І, напевне, саме цю церковцю освятив 22 січня 1591 р. митрополит Михайло Рогоза, наказавши відправити на посвяченому вівтарі Службу Божу (Зубрицький, 2011. – С. 78, 177–178). Разом з тим твердження Із.Шараневича про те, що буцімто Трисвятительська церква на цьому місці стояла ще з княжих часів і була спалена королем Казимиром 1340 р. (Юбилейное издание..., 1886. – С. 3,8), прийняти не можна, оскільки церкви під посвятою Трьох Святителів з'являються на Балканах, а потім і на Русі, не раніше XIV ст.
- ¹⁰ Мицько І. Королевич Лев Данилович та давній Львів (сторінки з книги)// Галицька брама. – Львів, 2001. – № 9–10. – С. 21.
- ¹¹ Припущення про існування у Львові у XIII – поч. XIV ст. (тобто в часи підпорядкування Київській митрополії) окремої єпископської кафедри не мусить насторожувати. Те, що таке припущення має право на існування, підтверджується повідомленням у праці французького домініканця Мішеля Ле Кієна (1661–1733 рр., який довгі роки був бібліотекарем домініканського монастиря Сен-Оноре в Парижі) «Християнський Схід» («Oriens Christianus»), в якій автор подає історію, єпархіяльний поділ та ієрархічну структуру всіх Східних Церков, в т.ч. Церкви Київської, починаючи від найдавніших часів до початку XVIII ст. Наприклад, перераховуючи єпископські кафедри, підпорядковані Київській митрополії, М. Ле Кієн називає тринадцять міст і серед них Львів, час заснування якого датує 1240 р. (Паславський І. Хто і коли заснував Львів. – Львів, 2010. – С. 14).
- ¹² Петрушевич А. Краткая роспись руським церквам и Монастирям в городі Львові // Галицкий сборник издаваемый обществом Галицко-русской Матици. – Львовь, 1853. – Вип.1. – Ч. 18. – С. 3–4.
- ¹³ Одна з останніх спроб на цю тему – намагання ототожнити не лише план, але й фундаменти презбітерія колишнього домініканського костелу з давньоруською церквою (Хмільовський, 2009, с. 644). Не можемо не

зауважити, що Р. Свентоховський помилявся, приписуючи Мартину Груневегу слова, що нібито презбітерії готичного домініканського костелу стояв на місці руської церкви (Swietochowski R. Na marginesie artykułu F. Markowskiego „Gotycki klasztor dominikanów we Lwowie w świetle rękopisu z XVI wieku // Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. – 1969. – Т. XIV. – С. 90, п. 29). Насправді, Мартин Груневег писав, що домініканський монастир збудований на місці руської церкви. Погодьмося, це – велика різниця.

¹⁴ Взяти, для прикладу, хоча б квадратний в плані клавструм в монастирі оо.Бернардинів на пл..Галицькій у Львові (Клименюк Т. Культове будівництво // Архітектура Львова. Час і стилі XIII–XXI ст. – Львів, 2008. – С. 95.

¹⁵ Мартин Груневег писав, що «...ті нави (в найранішому готичному домініканському костелі. – М. Б.) розмежовували чотири філяри, поставлені посередині костелу, а також чотири відповідні їм півфіляри, втоплені симетрично у стіни...відділяючи наву від презбітерію» (Markowski, 1969, s.76). Цікаво, що відстань між стовпами у цих двох (віддалених між собою) колонад до внутрішнього краю готичного кружганку однакова, що може свідчити про те, що центральна частина домініканського монастиря, на час свого закладання, була «вписана» у приблизно 30-метрової ширини простір між вже існуючими тут, з ранішого часу, колонадами.

¹⁶ «Монастирський корпус (домініканського монастиря) ...затримав певні риси ще романської архітектури, що виявилась у формах капітелей опорних стовпів залів» (Могитич, 2008, с. 73).

¹⁷ Відомо, що 1/3 кружганку домініканського монастиря, довкола центрального дворика-кіостро, є споруджена близько 1406 р. на кошти Миколая Чеха (Swietochowski, 1969, s. 103).

¹⁸ Swietochowski R. Na marginesie artykułu F.Markowskiego „Gotycki klasztor dominikanów we Lwowie w świetle rękopisu z XVI wieku // Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. – 1969, –Т. XIV s. 93, rys. 2.

¹⁹ Роботи виконані Юрієм Лукомським і Володимиром Бевзом (публікація готується до друку).

²⁰ Про цей зал Мартин Груневег пише: «...до північного крила кружганку прилягали найбільші – крім костелу – внутрішні приміщення монастиря. Було їх два, але становили ніби одне сильно видовжене приміщення, на якому вздовж осі поставлено три філяри (стовпи-опори. – М. Б.)...менше – однофілярове приміщення призначалось на рефектаж (їдальню), а більше – двофілярове на дорміторіум (спальню)» (Markowski, 1969, s. 74). Цікаво, що під кам'яною колоною в згаданому рефектажі стояла кафедра, з якої під час споживання їжі виголошували проповіді або читали науки (Markowski, 1969, s. 83, № 36 на плані монастиря). Схожі за взаємним розміщенням колони знаходились і з протилежного боку («південна» колонада), яку домініканці, споруджуючи свій перший готичний костел, не розібрали, а залишили з неї 8 колон, які перетворили в наву костелу (див.нижче). В цьому криється проблема, яку свого часу пробували розв'язати Фелікс Марковський і Роберт Свентоховський, а саме: невідповідність розмірів домініканського костелу на плані Мартина Груневега і в текстовій інформації про цей костел в самому щоденнику. Мається на увазі той пасаж, в якому мовиться, що довжина презбітерія

- св.ап.Петра і Павла при домініканському костелі становила 36 ліктів, а довжина нави – 24 лікті (Swietochowski, 1969, s. 91), тоді як на згаданому плані нава костелу є майже в два рази (!) більшою за святопетропавлівський презбітерій.
- ²¹ Ю. Лукомський і В. Бевз, вслід за Р. Свентоховським (Swietochowski, 1969, s.93, гус. 2), вважають цю перекриту «північну» колонаду, центрально-симетричним атріумом (див.Заклучення).
- ²² Widman K. Kosciol pod wezwaniem sw. Jana Chrzciciela we Lwowie. – Lwow, 1869. – S. 32–48; Janusz B. Zabytki monumentalnej architektury Lwowa. – Lwow, 1928. – S. 9–13; Кос Г. Храм Івана Хрестителя у Львові// Релігія в Україні. Дослідження, матеріали. – Львів, 1994. – С. 75.
- ²³ Вуйцик В.С. Львівський державний історико-архітектурний заповідник. – Львів, 1979. – С. 8.
- ²⁴ Мицько І. Королевич Лев Данилович та давній Львів (сторінки з книги) // Галицька брама. – Львів, 2001. – № 9–10. – С. 21.
- ²⁵ Могитич І. Будівництво Львова у XIII ст. (повертаючись до дискусії)// Галицька брама. – Львів, 2001. – № 9 –10. – С. 6).
- ²⁶ Каталог пергаментних документів Центрального Державного історичного архіву УРСР м. Львова. – К., 1972. – С. 30; Кос, 1994. – С. 75.
- ²⁷ дослівно «...Monasterium fundatum ante annum Domini 1297», а також «...Loko S. Basilii Monachorum...» (Swietochowski, 1969, s. 90, p. 29, Хмільовський, 2009. с. 641).
- ²⁸Петрушевич А. Краткая роспись руським церквам и Монастирямъ в городі Львові // Галицкий сборник издаваемый обществом Галицко-русской Матици. – Львовъ, 1853. – Вип.1. – Ч. 18. – С. 3–4; Бокало І. Втрачені дерев'яні церкви Львова. Локалізація та реконструкція // Вісник Інституту Укрзахідпроектреставрація. – Львів, 2005, число 15. – С. 22.
- ²⁹ Мається на увазі, мабуть, Низький Замок, а під дорогою розуміється сучасна вул. Вірменська, яка справді – по прямій – поєднує комплекс домініканського монастиря з територією колишнього Низького Замку (теперішнього Вернісажу).
- ³⁰ Очевидно, саме з цього часу бере свій початок судова багатолітня тяганина між львівськими домініканцями і вірменською громадою та містом, яка тривала від 1519 до 1762 років (Каталог пергаментних документів ЦДІА УРСР м. Львова... с. 301, док. 614; Кос, 1994, с. 76)³¹. Що в цих документах мова йшла не про однойменний храм на Старому Ринку, а таки про кафедральний храм св. Йоана Хрестителя, свідчить те, що останній й знаходився саме на початку вул. Вірменської і саме цей колишній давньо-руський храм князь Владислав Опольський – ставленик угорської династії Анжу і чужий до всього руського, передав кількома століттями раніше вірменському єпископові.
- ³² З праці львівського історика і бургомістра XVII ст. Бартоломея Зиморовича «Leopolis Triplex» («Потрійний Львів») довідуємося, що будівництво першого мурованого собору на горі св.Юра віднесено спершу до 1363 р., а нижче – до 1437 р. (Александрович В., Ричков П. Собор святого Юра у Львові. – Львів, 2008. – С. 13).

SUMMARY**Mykola Bandrivskiy****To the problem of the localization MEGALIE EKKLYEZYIYA Rus princes in Lviv**

Investigated the question of the localization MEGALIE EKKLYEZYIYA - cathedral church of Rus princes. Analyzed the existing written sources, confirmed the previous assumptions about the existence of the temple by St. John the Baptist at the place of future of the Dominican monastery.

Keywords: Old Lviv, Megali EKKLYEZYIYA, Cathedral Church of St. Ivan Chrestytel.